

AARZELENDE VERANDERING EN VERWACHTINGEN *de twintigste eeuw*

Rond de eeuwwisseling treedt een reeks vooraanstaande burgers aan als grootmeester van de Orde. Een echte vernieuwing voor de vrijmetselarij in ons land, die ook nog eens lijdt onder een verlamdend proces over een erfeniskwestie tussen de drie Nederlandse obediënties, komt pas werkelijk na het begin van de nieuwe eeuw.

Onder de advertentie in het 'Maçonniek Weekblad' van 19 October 1885 voor Carpentier Alting's 'Woordenboek voor vrijmetselaren' (dat niet minder dan 7,50 gulden kostte!) vinden we ook een advertentie voor een brochure van broeder B.J. Bouwmeester Wzn met 'een geheel nieuw denkbeeld [...] om de armoede te overwinnen'.

Tekenen van een nieuwe tijd?

De Orde stelt zich echter wel herhaaldelijk de vraag naar betrokkenheid bij het maatschappelijke leven; 'de sociale kwestie' was in 1894 in een rondschrijven van 20 oktober weer aan de orde gesteld en bleef ook de aandacht houden. In 1904 beantwoordde het kamerlid broeder ds. Fr. Lieftinck (1835-1917) de vraag in hoever men politiek en godsdienst in de loges kan bespreken in de zin van artikel 1b van de op het Grootoosten van 1898 vastgestelde Statuten 'Daartoe dient allereerst: de behandeling van vraagstukken, van welken aard ook, waarvan de overweging of de oplossing invloed uitoefent op 's menschen geluk [...]'. Lieftinck was vele jaren lid van de tweede kamer, voorstander van de scheiding van kerk en staat, antimilitarist en een vrijzinnig christen. Hij trad op als verdediger van de vrijmetselarij toen van katholieke zijde op 9 december 1913 werd gesuggereerd dat de vrijmetselarij voor een grootdeel de verkiezingen had beïnvloed.¹

Ds. Fr. Lieftinck(1835-1917)

---

¹ Terecht voegde P.J. van Loo de heldere rede, die Br. Lieftinck hield, toe als bijlage van zijn *Geschiedenis van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden*. Z.p., 1967, blz. 271-278; al in het begin van zijn rede, kenmerkt hij de vrijmetselarij, als *een ethisch genootschap*.

De Nederlandse bevolking telde rond 1900 zes miljoen mensen. De steden, stadjes en dorpen lagen als het ware nog ver uit elkaar, zelfs zo dat grote onontgonnen gebieden de bebouwde kernen soms nog scheidden. Ondanks die lange reistijden, was Nederland klein, als natie misschien door de koloniën belangrijker, in elk geval groter dan nu, maar voor het overige kleinschalig, met kleine bedrijven en instellingen.

Er was een kleine bovenlaag van de bevolking, waarvoor het 'ons kent ons' kenmerkend was. Over het algemeen viel de kring van hoogopgeleiden samen met die van welgestelden. Kortom er was nog steeds een kleine meestal provinciaalse samenleving met stevige verschillen tussen de standen.

Vrijdenkers en vrijzinnigen

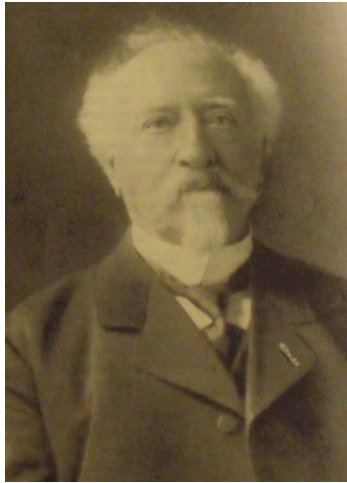
De vrijdenkers-beweging in ons land, in een vorig hoofdstuk al aan de orde geweest, was aan het eind van de 19de eeuw een belangrijke, stroming geworden. De Amsterdamse loge 'Post Nubila Lux' en broeder M.S. Polak (1801-1874) hadden daarbij een belangrijke rol gespeeld. De denkbeelden die in deze nieuwe geestesstroming de aandacht kregen, atheïsme, materialisme, de onsterfelijkheid van de ziel, de lijkverbranding, vrijzinnigheid, geboortebeperving waren niet vreemd aan de vrijdenkers. De invloed van de vrijdenkersbeweging was voelbaar in de vrijmetselarij aan het begin van de 20ste eeuw met name in de onderwerpen die al dan niet in bouwstukken in de loges aan de orde werden gesteld. Een aantal vrijdenkers wendde zich af van het harde materialisme en zocht binnen de vrijmetselarij en in het Spinozisme naar een antwoord daarop.

Intussen was aan het begin van de 20ste eeuw de buitengewoon actieve vrijzinnige en ruimdenkende predikant broeder ds. A.S. Carpentier Alting(1837-1915)² teruggekeerd uit Nederlandsch Indië. Hij had zich, als een van de voorvechters van vrijzinnigheid in het protestantisme misschien in Nederlandsch Indië vrijer gevoeld - waar hij pas aan het eind

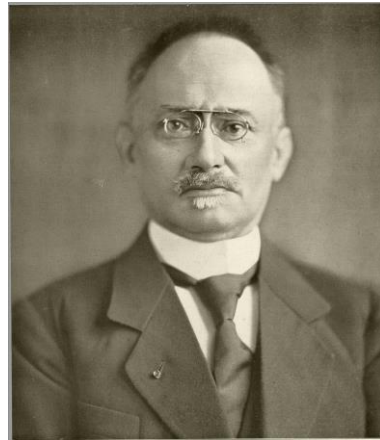
---

² M.J.M. de Haan en W. van Keulen, 'Albertus Samuel Carpentier Alting(1737-1925), een leven van vernieuwing, toewijding, vroomheid en vrijheid', *Thoth 51*(2002), blz. 160-176, naast predikant, was hij actief voor de militaire tehuizen, die dienstplichtigen in hun vrije uren opvingen en de jeugdzorg, zeer actief als auteur. Zowel in Nederlands Indië (1899-1905) als in Nederland (1906-1915). Zijn zoon Johannes Hendrik vervulde gewichtige bestuurlijke functies en naast het grootmeesterschap (1926-1929) net als zijn vader hier te lande als in Nederlands Indië het ambt van gedeputeerd grootmeester.

van zijn loopbaan heen ging - dan in het kleine en provinciaalse vaderland.³ Na zijn terugkomst zette hij zich in Den Haag nog ten volle in

Ds. A.S. Carpentier Alting
(1837-1915)

Prof. Mr. J. Carpentier Alting
(1846-1929)

tot aan het eind van zijn leven, voor de vrijmetselarij. Carpentier Alting was de schrijver van het in elk geval in Nederlandsch Indië meest gebruikte ritueel (nog in 1908 herdrukt!), dat onder andere op dat van de Duitser J.G. Findel (1828-1905) terug gaat. Hij behoorde met vele vrijmetselaren tot de voorstanders van crematie en was een van de eersten die zich in 1915 in het nieuwe crematorium bij Driehuis-Westerveld liet cremieren.⁴

Fin de siècle

De laatste jaren van de 19de eeuw leverde in de Nederlandse vrijmetselarij in het algemeen nog weinig nieuwe ontwikkelingen op, enkele aanzetten naar vernieuwing waren te bespeuren. In Amsterdam was dat anders en dynamischer.

De 'Afdeling van de Meestergraad' begon zich te ontwikkelen tot wat wij nu de 'Bouwhut' noemen. In het laatste decennium van de eeuw vinden meer en meer broeders de weg naar Brussel om daar lid te kunnen worden van de 'Aloude en Aangenomen Schotse Ritus'; een ontwikkeling die bijna 25 jaar later deze Orde ook naar Nederland zal brengen.

---

³ Een vergelijkbare ontwikkeling vinden we in de ervaringen als predikant in Nederlands Indië van de vader van Geert Mak, zie zijn *De eeuw van mijn vader*.

⁴ G.W.B. Borrie, 'Vrijmetselaren en crematie', *Thoth 50* (1999), blz. 196-199.

Een commissie bestudeerde, zoals gezegd, in 1894 vragen op het gebied van de zorg voorwezen en de problemen van verwaarloosde en criminele kinderen. Op het eerste Grootoosten van de nieuwe eeuw wordt nader uitgewerkt wat kort tevoren bij een statutenherziening was voorbereid: naast de gedachtenwisseling over de 'beoefening van maçonnieke Symboliek en Ritualistiek', wordt werken ten bate van de hele samenleving van belang als ook behandeling van vraagstukken van welke aard ook, die bijdragen aan de bevordering van het geluk van de medemens van belang. Gedachten die later zullen terugkeren in de nieuwe Orde Grondwet van 1917.

Vrouw en vrijmetselarij

In 1904 werd de eerste gemengde loge 'Cazotte' in Den Haag opgericht onder auspiciën van de internationale gemengde orde 'Le Droit Humain' (ontstaan in Frankrijk in 1893). De discussie over de rol van de vrouw binnen de Orde kwam misschien ook daardoor weer op gang. In 1897 komt de vraag in hoe ver de vrouw deel kan nemen aan het streven der Orde of zelfs deel kan uitmaken van de Orde weer in de aandacht. De veranderingen waarover de beschrijvingsbrief spreekt zijn inderdaad belangrijk.

Nadat in 1878 de eerste vrouw in Nederland, Aletta Jacobs (1854-1929)⁵ was afgestudeerd, waren er in 1914 al bijna 100 vrouwelijke artsen en bijna 50 vrouwelijke juristen en tientallen in andere vakken afgestudeerde vrouwen. Langzamerhand kwam ook belangstelling voor de positie van de arbeidersvrouw, het probleem van de prostitutie, de ongehuwde moeder en het kiesrecht.

In 1899 werd bij een herziening van de statuten de zin "Vrouwen mogen bij den maçonnieke arbeid in de Loges niet worden toegelaten" niet in behandeling genomen. In 1903 houdt broeder H. Sniijders op een studiebijeenkomst een inleiding waarbij weer nadrukkelijk de mogelijkheid de vrouw tot de arbeid toe te laten wordt behandeld. In 1908 enquêteert het Hoofdbestuur onder de loges om het antwoord te vernemen op de vraag of het de weg zal inslaan om de toelating van vrouwen tot de Orde voor te bereiden. In grote meerderheid antwoordde de loges ontkennend. Het vraagstuk werd voor gedegen studie aangehouden. Bij buitenlandse grootmachten werden zelfs informaties ingewonnen. In 1920 kwam er dan een antwoord: Wij zijn bevreesd de Orde te wagen aan een experiment, dat wel een het leven van het proefdier zou kunnen kosten.

Innerlijk Licht?

---

⁵ M. Bosch, *Aletta Jacobs 1854-1929, Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Z.p. , 2005. Blz. 152.*

Er ontwikkelde zich in de hele wereld nieuwe geestesbewegingen naast de bestaande kerken zoals theosofie en anthroposofie. Oude stromingen vernieuwden zich soms met grote groepen aanhangers, zoals de (neo)Rozekruisers in Frankrijk en de Martinisten. Bewegingen die zich verwant voelden met de (gemengde) vrijmetselarij en omgekeerd. Misschien mag in de ontwikkeling van het Rituaal Helder van een dergelijke verwantschap met theosofische en mystieke gedachten gesproken worden. Ook in een groepering binnen de Nederlandse vrijmetselarij de 'Broeders van het Innerlijke Licht'⁶ die een jaar of vijf nogal de aandacht trok, kwamen dergelijke gedachten naar voren. Het genootschap dat een geheimzinnige groep binnen de Orde dreigde te worden, hief zich kennelijk rond 1915 op.

De verbinding tussen vrijmetselarij, theosofie, of op zijn minst beschouwelijke en mystieke theoretici als M.H.J.Schoemaekers (1875-1944) inspireerde belangrijke kunstenaars als K.P.C. de Bazel (lid van 'Le Droit Humain') en P. Mondriaan.⁷ In de Nederlandse vrijmetselarij vindt men de weerslag van deze ontwikkelingen in het (maçonnieke) werk van architecten als J. Wils en E.F. Groosman.

Een brug te ver: het Rituaal Helder

Het Rituaal Schouten dat vanaf 1865 werd gebruikt voldeed niet meer. Op oproepen van het Hoofdbestuur om met nieuwe rituaal teksten te komen kwamen geen reacties. Op het Grootoosten van 1894 was in de statuten neergelegd dat de vaststelling van de ritualen toekomt aan het Hoofdbestuur. Er werd besloten broeder J. Helder (1839-1933) te vragen een nieuw rituaal voor te bereiden.

In 1901 kwam eindelijk een en ander over de richting waarin de vernieuwing zou gaan naar buiten in een uitgave van *Helder Eene studie over maçonnieke ritualen in Nederland en koloniën*. Na tien jaar kon hij zijn werk, een zeer ingrijpend voorstel, aanbieden.

De drie verschillende graden zouden worden verleend op één avond en in één plechtigheid. Het ontwerp-rituaal stond ook in andere opzichten ver af van zijn voorgangers, het bevatte bijvoorbeeld elementen die aan de Mithras-cultus waren ontleend.

Een aantal broeders meende echter dat er meer ruimte moest zijn voor de hoge waarde van onze symbolen, van ritualistiek en geschiedschrijving. Het leidde er toe dat op 7 Mei 1905 de 'Maçonnieke Vereeniging tot Bestudeering van Symbolen en Ritualen' werd opgericht, die het tijdschrift 'De Vrijmetselaar' als spreekbuis kreeg: een belangrijke impuls tot vernieuwing langs de juiste weg, die van de traditie!

---

⁶ D.W.L. van Son, 'Denier van der Gon en de loge "De Oude Plichten"', *Thoth* 51 (2000), blz. 4-9.

⁷ M. Gout, *Tempelbouw. Beschouwingen over de bouwsymboliek in Nederland tussen de jaren 1600 en 1950*. Den Haag 1992. Blz. 65 e.v.

In 1906 legde het hoofdbestuur het werk van broeder Helder voor aan het Grootoosten; het voorstel werd verworpen en het gehele hoofdbestuur trad af.

De nieuwe eeuw kan eindelijk beginnen: Simon Hugo van Gijn

Een krachtdadige bestuurder wordt met grote meerderheid als grootmeester verkozen: broeder S. M. Hugo van Gijn(1848-1937)⁸. Met hem begint een tijdperk van bloei en groei, van grote problemen en oplossingen.

Van Gijn was een succesvolle houthandelaar uit de oude handels- en havenstad Dordrecht ten zuiden van Rotterdam, vele jaren actief in de politiek. Onder zijn bestuur werd het gebouw van de Orde gerestaureerd en vernieuwd, kwam een nieuwe ordewetgeving tot stand en werden de financiën van de Orde degelijk georganiseerd, terwijl ook weldadigheid niet werd vergeten. Nadat hij tweemaal een ambtstermijn van zes jaar had vervuld liet hij de Orde in bloei achter.

De decennia van Den Haag en van de 'koloniale'

In de 19de eeuw had Nederland vooral zijn koloniën in Azië, 'Nederlandsch Oost Indie', verder geëxploreerd. Naast Java werden nu andere gebieden, soms met wapengeweld 'gepacificeerd'. Meer en meer Nederlanders gingen als bestuursambtenaren, militairen of als employeés van grote bedrijven en ook de vrijmetselarij die zich al vroeg op Java had gevestigd groeide.

Vele broeders die door hun verblijf in de tropen de provinciaalse kleinheid van het moederland van zich af hadden geschud, kwamen op relatief jonge leeftijd in Nederland terug. Tropenjaren telden immers 'dubbel'; ze waren rond hun vijftigste gepensioneerd; ze beschikten over tijd en vaardigheden die in de Orde meer dan welkom waren. Een geliefde vestigingsplaats voor die 'oudgedienden' was Den Haag dat zich langzamerhand uitbreidde tot aan de badplaats Scheveningen. Ook de vrijmetselarij groeide tussen de twee Wereldoorlogen met een twintigtal loge; in Amsterdam zelf was er in diezelfde periode eerder sprake van een zekere stilstand van de groei van het ledental; enkele loges kwamen in de omgeving van de stad tot stand. Ook buiten de Randstad was van groei sprake.

Zuid-Afrika

Wie er het 'Overzicht van Loges werkende onder het Grootoosten der Nederlanden' op naslaat zal zich erover verbazen hoe hoog het aantal aanvragen uit Zuid-Afrika voor een constitutiebrief rond het jaar 1900 is.

---

⁸ G.W.B. Borrie, *Het leven als een te voltooien bouwwerk*. Zutphen 2000, blz. 67-102: 'Simon Marius Hugo van Gijn, Regent en vrijmetselaar'.

Nadat de Engelsen in 1806 Zuid-Afrika definitief in bezit hadden genomen kwam er in 1844 schot in de toestand van de loges aan de Kaap. Ze werden in 1853 verenigd in een de Provinciale Grootloge van Zuid-Afrika, in 1906 kwam een provinciale grootloge voor Transvaal tot stand.

Op den duur gaf deze ontwikkeling alle aanleiding om dit intussen omvangrijke deel van de Orde een bezoek te brengen. De grootmeester, broeder Van Tongeren, ging dan ook, vergezeld van zijn echtgenote, in 1931 drie maanden op bezoek om de banden tussen deze 'stamverwante' broeders en hun Grootloge aan te halen.

Een nieuw rituaal

In 1928 stelde het hoofdbestuur een nieuw rituaal vast. Het was op vele punten sterk verwant aan het nog in 1908 herdrukte rituaal van Carpentier Alting en werd misschien ook daardoor zonder veel problemen door de loges aanvaard.

Een gefragmenteerde samenleving

Nederland werd na de Eerste Wereldoorlog gekenmerkt door onderling sterk gescheiden groepen, partijen en kerken. De vrijmetselarij was in die verdeelde samenleving niet een bindende factor, hoezeer zij ook wilde wegnemen wat mensen scheidt en zoeken wat mensen verenigt. Herhaaldelijk wordt zij aangevallen en negatief beoordeeld, vooral vanuit katholieke hoek. In het katholieke zuiden komen dan ook, na de oprichting van de loge 'Licht en Vrijheid' in Eindhoven in 1931, pas na de tweede wereldoorlog een aantal nieuwe loges tot stand.

Het ook in Nederland opkomende nationaal socialisme viel de vrijmetselarij aan. Nederland bleef tamelijk afzijdig al deed de crisis van 1929 duidelijk voelen dat ook de economie van het kleine land dat hoopte met neutraliteit weer buiten oorlogen en conflicten te blijven verweven was met die van andere en grotere landen.

Een aantal grootmeesters met lange bestuurlijke ervaring in de koloniën trad aan. De meest indrukwekkende van deze reeks was zeker Hermannus van Tongeren(1876-1941). Hij werd na de onverwachte dood van J.H. Carpentier Alting(1864–1929) Grootmeester, net als S.M. Hugo van Gijn stond hij aan het hoofd van alle andere obediënties in ons land.

Als met het bombardement van Rotterdam de al eerder gevreesde oorlog en bezetting een feit worden, begint een periode van verwarring en onduidelijkheid van enkele maanden. Met de Februaristaking van 1941, het eerste grote protest tegen de anti-joodse acties van de bezetter, wordt de harde hand van de Duitsers voelbaar en een schrikbewind van deportaties van de Nederlandse Joden, de Arbeitseinsatz in de Duitse oorlogsindustrie, onderdrukking, verzet en uiteindelijk de hongervinter

(1944-45) komen over de Nederlandse bevolking. Voor de vrijmetselarij was er al eerder duidelijkheid. In september 1940 moest zij zich opheffen en worden haar gebouwen bezet. De roof en de vernietiging nam nauwelijks een jaar.⁹

De ondergang

Al in 1933 konden ook de vrijmetselaren in het veilige kleine Nederland uit het tragische lot van broeder Leo Muffelmann (1881-ca.1934) begrijpen dat na de 'Protocollen van de wijzen van Sion' er nieuwe en kwaadaardige aanvallen op handen waren. In de ogen van de nationaal-socialisten werd de vrijmetselarij ook nog als verdorven joods-kapitalistisch gezien. In 1940 begon na een korte oorlog de bezetting.

De eerste maanden lieten nauwelijks vermoeden wat maar al te snel grimmige werkelijkheid werd.¹⁰ De vrijmetselarij behoorde tot de al lang tevoren tot ondergang en opheffing gedoemde organisaties.

De medewerkers van de 'Einsatzstab Rosenberg' waren uit op wetenschappelijk materiaal en documenten die ze naar Duitsland versleepten om de basis te vormen van een instituut dat organisaties als de vrijmetselarij moest onderzoeken.

De nazi-crimineel Schwier trad aan om de bezittingen van de vrijmetselarij op brute wijze te vergaren en te gelde te maken. Dat proces begon al in begin september 1940 en was nauwelijks twee jaar later afgerond. De grootmeester van de Orde, de gepensioneerde generaal Hermannus van Tongeren, werd in het najaar van 1940 gevangen gezet in Amsterdam. Men hield hem immers ook voor een mogelijk organisator van het verzet, waaraan hij in elk geval vanuit de Orde belangrijke financiële steun heeft gegeven. Door de represailles na de Februari-staking, een protest tegen de deportaties van Joodse Nederlanders, werd hij naar het concentratiekamp Sachsenhausen overgebracht, waar hij korte tijd later sterk verzwakt en ziek overleed.

Met zijn twee reizen naar de loges in Zuid Afrika en in Nederlands Indië wist hij problemen op te lossen en de broederlijke verbondenheid te versterken. Niet alleen dat hij evenals zijn grootsecretaris A.F.L. Faubel (1865–1953), ook een gepensioneerde hoofdofficier uit het Koninklijk Nederlands Indisch Leger herhaaldelijk op moest treden tegen anti maçonnieke uitlatingen vooral uit katholieke hoek, hij zocht ook de weg van meer voorlichting en openheid voor de vrijmetselarij, waarbij zelfs voor het eerst radio-uitzendingen (1937) over de Orde tot stand kwamen.

Het doet ons nu misschien naïef aan, dat Van Tongeren probeerde de Duitse bezetters ervan te overtuigen dat de vrijmetselarij een ongevaarlijke apolitieke organisatie was in de hoop dat de

---

⁹ Kwaadgras

¹⁰ De Haan, Van Keulen

Orde zou kunnen blijven werken. In het laatste nummer van 'Het Correspondentieblad van het Hoofdbestuur van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden'

(september 1940) plaatste Faubel een artikel in het Duits dat hij in 1928 schreef om de loges te helpen in contacten met de bezetter goede informatie te geven.

Hoewel Nederland in economische zin minder slecht uit de oorlog was gekomen als lang werd gedacht, was het niet makkelijk een nieuwe weg te vinden. In 1948 kwam een eind aan de regering van Koningin Wilhelmina(1880 -1962) die een halve eeuw haar stempel op land en politiek had gezet in het bijzonder in en na de oorlog. Socialisten en liberalen, onder wie in het bijzonder broeder P.J.Oud(1886-1968), zochten naar nieuwe wegen om de sterke verdeeldheid vooral van religieuze groeperingen te doorbreken, uiteindelijk had ook Nederland zijn 'Wirtschaftswunder' en vonden de christelijke partijen elkaar in een unie die een belangrijk machtsblok tegenover socialisten en liberalen in de politiek werd.

Ook na de oorlog vindt broeder Faubel de moed en de kracht om zijn werk als grootsecretaris 'uit het niets' weer op zich te nemen. In een klein, maar uiterst waardevol, boekje 'Een en ander betreffende de geestelijke en organieke ontwikkeling der Orde' uit 1950 blikt hij terug op de eerste helft van de 20ste eeuw en geeft met wijsheid en milde ironie zijn nog altijd waardevolle visie.

Het herstel na de Tweede Wereldoorlog

Voor de Tweede Wereldoorlog had de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden in ons land ruim 4000 leden na de oorlog waren daar nog 3000 leden van over. De bezetter had miljoenen aan bezittingen geroofd, gebouwen grondig vernield: een nieuw begin wachtte. De bibliotheek van de Orde kwam al snel grotendeels weer terug naar Nederland, vele ander bezittingen waren voorgoed verloren.

In zekere zin kan men zeggen dat in het midden van de jaren 50, zoals we dat soms zeggen, alles wel weer bij het oude was, en dat ook nog een aantal jaren 'vooroorlogs' zou blijven. De Orde en de loges wilde graag in 1956 het tweehonderdjarige bestaan van de Orde vieren, misschien ook als een afbakening van het oude en een begin van het nieuwe.

De Orde van het Heilig Koninklijk Gewelf

Onder de Nederlanders die in de oorlog uitweken naar Engeland bevonden zich uiteraard ook vrijmetselaars. Als bezoekers en leden van Engelse werkplaatsen werden zij geconfronteerd met de daar nu een maal als onverbreekelijk met de eerste drie graden verbonden werkwijze van het 'Heilig Koninklijk Gewelf' (The Holy Royal Arch). Deze werkwijze maakte

tijdens de Oorlog een diepe indruk op een aantal Nederlandse broeders die in Londen dan ook een Anglo Dutch Chapter van deze orde vormden. Ze waren niet de eerste Nederlanders die door de vormenrijkdom en de schoonheid van het ritueel en symboliek werden getroffen. Broeder Jacob van Lennep (1802-1868) had samen met broeder Schuymer dat al in de 19de eeuw in Schotland ervaren en korte tijd in Nederland met een door hem vertaald ritueel een aantal broeders met deze werkwijze bekend gemaakt.

Broeder Caron (1880-1961) en ook broeder W. Oliemans (1898-1986) behoorden tot degenen die deze werkwijze graag in Nederland introduceerden. Zij wilden ook in Nederland het grootkapitel van deze werkwijze verbinden met de symbolieke graden. Dit kreeg geen steun in het Hoofdbestuur en zo werd deze nieuwe werkwijze georganiseerd in een zelfstandige obediëntie.

Het einde van de vrijmetselarij In Indonesië¹¹

Eind 1949 werd met de soevereiniteitsoverdracht Indonesië een zelfstandige republiek. Merkwaardigerwijze wilde men niet direct overgaan tot de oprichting van een onafhankelijke grootmacht voor Indonesië. Men was van mening, dat de Provinciale grootloge onder Nederlands gezag moest blijven bestaan en dat daarnaast, pas op langere duur een Indonesische grootloge zou worden gesticht; daar zouden voornamelijk Indonesische broeders worden opgenomen. Uiteindelijk zouden dan beide grootloges samengaan.

De werkelijkheid was anders. In enkele jaren onstonden Indonesische loges en al op 16 juni 1954 besloten deze tot de stichting van een Indonesische Grootmacht. Het Nederlandse Hoofdbestuur verleende daaraan medewerking en in april 1955 vond de feestelijke installatie plaats van de grootloge 'Timur Agung Indonesia'.

Naast elkaar werkten tot 23 juni 1960 de oude Nederlandse Provinciale Grootloge en de nieuwe Indonesische grootmacht. De verslechterende politieke situatie veroorzaakte een exodus van Nederlanders uit Indonesië en zo kwam het eind voor de Nederlandse loges in de nieuwe Republiek Indonesia. Een jaar later verbood de Indonesische regering ook de eigen nationale grootloge.

De laatste vijftig jaar

Als het perspectief zich verkort en de afstand kleiner wordt, ontbreekt de scherpte en de diepte. Wat er de laatste halve eeuw is gebeurd, lijkt een

---

¹¹ Th. Stevens, *Vrijmetselarij en samenleving in Nederlands Indië en Indonesië*. Hilversum 1994.

keurig laagland waardoor de rivieren zonder veel opmerkelijke zaken met zich mee te nemen de weg naar zee vinden.

Het nieuwe tijdschrift 'Thoth', dat in 1950 voor het eerst verscheen, publiceert in verschillende afleveringen gedenkboeken van de oudste Nederlandse Loges. Ze wekten de belangstelling voor de 18de eeuw, de loges en de werkwijze uit die tijd en jubilea van loges gaven dan ook aanleiding tot opvoeringen van oude ritualen, soms in historische kostuums!

De eerste generatie van auteurs en onderzoekers (o.a. de broeders J. Hanrath, P.H. Pott, B. Croiset van Uchelen, D.C.J. Van Peype) die dan aantreedt neemt afstand van de ritualen en de beoefening van de vrijmetselarij zoals die zich in de 19de eeuw heeft ontwikkeld. Zij zien daarin een verburgerlijking van een speelse en aristocratische beoefening van de Koninklijke Kunst in de 18de eeuw: rituele handelingen worden slecht begrepen en vervangen door ellenlange retoriek.

Door het gedegen werk van broeder P.J. van Loo (ook vele jaren als grootsecretaris actief) verschijnt een bijna 300 pagina's tellende 'Geschiedenis van de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden' met uitvoerige citaten uit allerlei bronnen en documenten. Ook van de 'Orde der Hoge Graden', waarvan hij grootmeester was, schreef hij een evenzeer van belangrijk bronnenmateriaal voorziene geschiedenis, die onlangs werd aangevuld.

Bij het aantreden van Caron's opvolger, broeder Davidson(1902-1982), is het herstel van de Orde en een nieuwe stabiliteit merkbaar. De Orde telt ruim 850 leden meer dan direct na de oorlog en er zijn twaalf nieuwe loges toegevoegd aan de 59 die de oorlog overleefden.

Internationale samenwerking

De hang naar internationale samenwerkingsverbanden, in de voorafgaande periode herhaaldelijk, ook als vredesinitiatief, merkbaar komt ook na de oorlog weer terug. De Amerikanen zetten zich in voor het herstel van de door de nazi's uitgeroeide vrijmetselarij in Europa als een tegenwicht tegen het communisme. Daarbij beijverden ze zich ook om de herstelde nationale grootloges in het bijzonder door de Engelse grootloge erkend te krijgen. Een aantal grootloges waaronder ook de Nederlandse hadden al in 1921 de 'Association Maconnique International' in Genève opgericht. Ondanks pogingen van Nederland over het handhaven van een formulering als 'Opperbouwmeester des Heelals' in een gezamenlijke beginselverklaring kwam men niet tot eenstemmigheid; in 1950 viel deze organisatie uiteen.

In een poging om na de oorlog de Europese Grootmachten tot samenwerken te brengen werd mede door Oostenrijk en Nederland op

basis van regelmatigheid de Conventie van Luxemburg opgericht. Uiteindelijk kon Engeland, overigens geen lid van de conventie, zich niet verenigen met de daarin bestaande samenwerking met de Grande Loge de France. Dit leidde niet alleen tot het einde van de conventie, het bracht ook de Nederlandse grootmeester Davidson in moeilijkheden en leidde tot zijn aftreden.

Grootloge Europa

De geestdriftige vrijmetselaar en zakenman J. Onderdenwijngaard (1897-1972), die van 1925-1956 lid was van de Haagse loge 'L'Union Royale', had grote belangstelling voor de internationale samenwerking van vrijmetselaren, omdat Onderdenwijngaard zowel met reguliere als met irreguliere vrijmetselaren, loges en grootloges contacten onderhield, kwam hij in moeilijkheden, niet in de laatste plaats met het Nederlandse hoofdbestuur. Hij verlaat de Nederlandse Orde en ook de Liga en richt een eigen grootloge op, die niet door de bestaande grootmachten wordt erkend. De Liga, die ooit in Nederland honderden leden had, kwijnt weg en verdwijnt in 1978. Na het overlijden van Onderdenwijngaard komt ook een eind aan 'zijn' grootloge.

België en Nederland

De relatie tussen de Nederlandse en Belgische vrijmetselarij is, zoals eerder als gezegd, in de tweede helft van de 20ste eeuw niet altijd eenvoudig geweest. Dat had niets te maken met de splitsing van de vrijmetselarij na de Belgische afscheiding in 1830 of met de orangisten die vooral in Gent onder de kleurrijke broeder Metdepenningen(1829-1881) trouw bleven aan Prins Frederik en het Grootoosten der Nederlanden. De door Belgische broeders metterdaad ondersteunde oprichting van een Nederlandse Opperraad van de AASR en de gastvrijheid voor Belgische vluchtelingen in een tijdelijke loge 'Nous maintiendrons' gedurende de Eerste Wereldoorlog bewijzen dat wel.

Nadat in 1833 een werkelijk eigen Grootmacht, het Grootoosten van België tot stand kwam, zijn de betrekkingen met Nederland in, 1861 en nader in 1883 hersteld. Dit Belgische Grootoosten werd onregelmatig verklaard toen zij de Bijbel uit haar werkplaatsen verwijderde. In 1959 speelde de Nederlandse Grootmeester Davidson een belangrijke rol bij de oprichting van een nieuwe grootmacht, de Grootloge van België. Nadat na enkele jaren de erkenning van deze Grootloge van België werd ingetrokken, erkende Nederland de in al in 1979 opgerichte Reguliere Grootloge van België. Met deze grootmacht werden sindsdien ook metterdaad betrekkingen onderhouden. De problematiek om de erkenning van de Grootloge van België leidden tot het aftreden (1982) van de grootmeester broeder Th. Boesman (1911-1993).

Een grote onbekende

Kort voor diens dood verscheen van de Belgische jezuïet prof. dr M.Dierickx(1909-1967)¹² een, op zijn minst gezegd, opmerkelijk boek over vrijmetselarij. Het ook in het Duits gepubliceerde werk behandelt onder de titel “De Vrijmetselarij, 1717-1767, de grote onbekende” de geschiedenis en de betekenis van de vrijmetselarij gezien door een buitenstaander. Uiteraard komt de relatie tussen de Katholieke kerk en de vrijmetselarij uitvoerig ter sprake. Het boek, dat in het spoor van verhoopte grotere vrijheid en tolerantie na het tweede Vaticaans Concilie werd geschreven, was een oprechte poging om aan een nieuwe relatie tussen de katholieke kerk en de vrijmetselaren bij te dragen. Dierickx was een gedegen kerkhistoricus, bekend door zijn grondige bronnen-studies. Ook in dit geval wist hij zijn materiaal te vinden o.a. in de bibliotheek en de verzamelingen van de Nederlandse Vrijmetselaarsorde in Den Haag. Hij beschouwt kritisch de houding van de katholieke kerk die hij niet altijd gegrond vindt op de juiste feiten, daartegenover stelt hij het soms vergaande antiklerikalisme en de geheimzinnigdoenerij van vrijmetselaren aan de orde. Het boek is een moedige en genereuze poging tot toenadering, die helaas niet het door de auteur en de vrijmetselarij gewenste resultaat heeft gehad.

Herziening ordegrondwet

De herziening van de Ordegrondwet in 1999 die bedoeld was om structuren en ideeën aan de nieuwe tijd en ook aan de veranderingen in het vernieuwde verenigingsrecht aan te passen, laat ook iets zien van de verandering van de stijl van het besturen van Nederlandse Orde. De al in de negentiende eeuw merkbare scheiding tussen de loge als vereniging en de loge als inwijdingsgenootschap heeft zich ook met deze laatste veranderingen verder doorgezet. Een zekere verzakelijking van een deel van de werkzaamheden en de relatie tot het bestuur van de werkplaats is er het gevolg van. In de eerste helft van de 20ste eeuw waren de bestuurders van de Orde grotendeels mannen met een grote ervaring als bestuurders, hoge ambtenaren en militairen, academici. Ook de aristocratische Caron die de wederopbouw leidde was van dezelfde statuur. Ook in de tweede helft van die eeuw waren grootmeesters doorgaans vooraanstaande intellectuelen. Naar het eind van de eeuw verandert de stijl van leidinggeven: grootmeesters zijn dan minder bestuurders en deels meer ‘managers’ geworden.

---

¹² M.J.M. de Haan, Prof. Dr. Michel Dierickx, een onbekende grote?, *Thpth* 52 *2010), blz. 362-368.

Een ontwikkeling die er aanleiding toe geeft om op de juiste tijd en plaats traditionele vormen en structuren, 'de Stijl der vrije metselaren' te handhaven.

Groei aantal loges bij gelijkblijvend ledental

Sinds 1962 zijn in Nederland 56 nieuwe loges opgericht. Vier daarvan moesten de lichten doven en drie oudere loges moesten de arbeid staken. Terwijl er nauwelijks van groei in het ledental sprake is, steeg het aantal loges aanzienlijk en daalde het gemiddeld aantal leden per loge; in 1962 was dat nog 60 leden per loge, nu ligt dat rond de 40.

De vierde eeuw

Met de blik stevig, niet ten onrechte, op de toekomst gericht veronachtzaamt men soms wat aan de vrijmetselarij zo eigen is: een bewust en speels gebruik van stijl, tradities en vormen. Alsof Henry Ford ooit gezegd zou hebben 'history is bunk' (hij zei overigens: 'history is more or less bunk') is er een zekere afkeer te merken van de bestudering van de traditie en de geschiedenis, ook van die van het ritueel.

Het bezit van eigen gebouwen versterkt soms in zekere mate het sociëteits-karakter van de vrijmetselarij. Broeder Faubel wees er al meer dan een halve eeuw geleden met een milde ironie op dat we ervoor moeten waken alleen maar 'potje-bier-vrijmetselaren' te zijn.

De ooit vanzelfsprekende vertrouwdheid met de Bijbel als een van de belangrijkste samenbindende voorwaarden voor het verstaan van toespelingen op het Oude en Nieuwe Testament in onze ritualen is niet meer vanzelfsprekend. Dat betekent dat aan instructie daarover bijzondere zorg moet worden gegeven.

Niet zonder een zekere krampachtigheid wordt soms de groei van het aantal leden van de Orde nagestreefd. Ook daar mag een oude en wijze observatie niet vergeten worden, die stamt van een vrijmetselaar die een helder begrip had van het wezenlijke in de vrijmetselarij: 'Dat men de bloei der Order niet stelle in het getal, maar veel eer in de loffelijke hoedanigheden van hun, die men derzelve inwijdt! Aldus broeder J.A. Uitenhaghe de Mist in de 'Almanak' voor vrijmetselaren van 1801.

Een blik terug

De vrijmetselarij zoals ze heden ten dage wordt beoefend in de Orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden lijkt in de bijna drie honderd jaar dat er loges zijn in grote lijnen de volgende ontwikkeling doorgemaakt te hebben:

1. Er is een periode vanaf 1721 tot 1756 waarin, naar het lijkt, vanuit Schotland en later vanuit Engeland (1731) en Frankrijk(1734) maçonnieke activiteiten ontstaan. Met de terugkeer van de Oranjes in het bestuur van de Republiek neemt de invloed van hofhouding en aristocratie toe.

2. Deze groepering, die kennelijk makkelijker met de (adelijke) bovenlaag van de Engelse Grootloge om weet te gaan trekt in 1756 het herstelde grootmeesterschap naar zich toe. Een joyeuze, speelse, vrijmetselarij van aristocraten, gegoede burgerij, intellectuelen en studenten weet goed om te gaan met symbolen en rituele vormen ook in de tafelloges.

In de Nederlandse vrijmetselarij doet zich al vroeg op verschillende manieren de invloed van hogere graden voelen. Tot een opperraad van de 'AASR' komt het nog niet, maar in 1803 wordt een uit de 'Rite Moderne' voortkomende 'Orde van Vrijmetselaren onder Hoofdkapittel der Hoge Graden' opgericht, die nog steeds bestaat.

3. Uit het verval van de Republiek komt in 1813 een nieuw Koninkrijk der Nederlanden tot stand waarin Nederland, België en Luxemburg verenigd zijn. De nieuwe grootmeester, de jongste zoon van de eerste koning van het nieuwe koninkrijk Willem I, Prins Frederik der Nederlanden, wordt ingezet om mede door de samenvoeging van vrijmetselarij de wankelende eenheid in het nieuwe koninkrijk te bewerkstelligen.

4. Onder zijn bewind komen twee belangrijke rituaalveranderingen tot stand (1820, 1865), die de Nederlandse vrijmetselarij verder af brengen van de meer op symbolische (en welbegrepen) handelingen gerichte 18de eeuwse werkwijze. Hoewel van een mild autocratisch bewind mag worden gesproken, neemt het aantal leden dat niet uit de aristocratie afkomstig is, gestadig toe. Vele auteurs spreken van een verburgerlijking (in meer dan een zin) van de vrijmetselarij in Nederland.

De Prins heeft al vanaf het begin van zijn grootmeesterschap moeite met het te veel met het Evangelie verweven rituaal van 'Soeverein Prins van het Rozekruis' en stelt daar een eigen meer universalistische en ethische obediëntie ('Afdeling van de Meestergraad') tegenover. Ook deze bestaat nu nog, sinds het eind van de 19de eeuw onder de benaming 'Bouwhut'.

5. Hoewel de van progressievere idealen vervulde opvolger van Prins Frederik, zijn neef Prins Alexander, die slechts twee jaar zijn ambt vervulde niet tot stand kon brengen dat in de loges ook politieke en godsdienstige problemen besproken werden, werd toch aan het eind van de 19de eeuw aandacht gevraagd voor maatschappelijke problemen en de rol van de vrouw.

Enkele tientallen jaren lijkt een groei naar een vooruitstrevende houding op dat punt te constateren, uiteindelijk (1921) blijft de Orde bij een behoudend standpunt.

6. Aan het eind van de 19de eeuw groeit de onvrede met de bestaande 'officiële' ritualen. Het ritueel van de vooraanstaande vrijmetselaar, de vrijzinnige dominee A.S. Carpentier Alting wordt kennelijk veel gebruikt. Na tien jaar voorbereiding wordt in 1905 door broeder Helder in opdracht van het Hoofdbestuur een nieuw ritueel voorgesteld dat met theosofische en andere invloeden de scheiding van de drie graden afschaft. Het ritueel wordt op het Grootoosten van 1906 verworpen

7. Een nieuwe periode van energieke arbeid breekt aan. In de nieuwe Ordegrondwet(1917) wordt niet alleen gekozen voor de 'gelijkheid in wezen van ieder mens', een zeer algemene verwijzing naar de Opperbouwmeester des Heelals als een 'Voortstuwende Wereldorde' wordt erin opgenomen. Een formulering die in 1948 ter discussie werd gesteld en in 1999 uit de Ordegrondwet verdween.

In 1928 komt het hoofdbestuur met nieuwe ritualen die dichterbij de 18de eeuwse ideeën liggen, al is er ook meer lichtsymboliek in te vinden. Dat laatste geldt overigens ook voor de nieuwe logerimten die tot stand komen, zoals die van de architect en vrijmetselaar Franco voor het Ordegebouw in Den Haag (1928).

8. In de jaren tussen de twee wereldoorlogen is sprake van een periode van stabiliteit en groei. De vrijmetselarij wordt, misschien ook daar om, herhaaldelijk voornamelijk door katholieke tegenstanders aangevallen. In toenemende mate treedt de Orde ook naar buiten.

9. De Tweede Wereldoorlog betekent het einde van deze periode van ontwikkeling waarin de Orde na 1906 terecht was gekomen. De Duitse bezetter weet op drastische wijze de vrijmetselarij te vernietigen. In de opbouw na 1945 blijft echter veel van de vooroorlogse vrijmetselarij ook in de nogal formele sfeer bewaard. Het zal meer dan vijftien jaar kosten voordat de Orde zich daarvan losmaakt.

Vooraf op het gebied van internationale samenwerking komen er geen nieuwe ontwikkelingen meer. De Nederlandse Orde houdt zich ook zeer strikt aan de opvattingen van de 'United Grand Lodge of England'. In het voorwoord van de 'Aims and Relationships' wordt zeer strikt gehandeld bij erkenning van andere (nieuwe) grootmachten. Dit leidt tot problemen in het bijzonder in de relatie met België.

DIT NAAR DE NABETRACHTING ???

10. De hernieuwde belangstelling voor de 18de eeuwse ritualen en tradities leidt tot daarop gebaseerde rituaalteksten die door een kleine groep meest nieuwe loges worden gebruikt.

In de 'Orde Van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden' wordt de vrijmetselarij in een besloten groep van enkele duizenden mannen beoefend in de vertrouwde sfeer van kleine loges.

Ze treedt een enkele keer naar buiten bij jubilea of om de aandacht te vragen van mogelijke kandidaten voor het lidmaatschap. Ze heeft zich van oudsher als motto gekozen 'Silentio et fide', 'in stilte en getrouwheid'.

Zo werd deze broederschap 'een stille leerschool' van ethiek (niet een religieus genootschap) met een bescheiden plaats in de marge van de samenleving. Zal ook bij haar de kracht van haar vormen en traditie haar een weg van vernieuwing en verdieping wijzen? Haar geschiedenis laat zien dat ze daartoe in staat zal zijn.

LITERATUUR(moet dit hier bij dit hoofdstuk ????)

Algemeen

Dr. P.J. van Loo, *Geschiedenis van de orde van Vrijmetselaren onder het Grootoosten der Nederlanden*, z.p. 1967.

De resolutiën van de Groote Loge. E.d. E. Boerenbeker, den Haag 1979 e.v.

T. Jacob, *Een bijdrage tot de geschiedenis van de Afdeling van de Meestergraad der Nederlandse Vrijmetselarij*. Z.p., 2002

K. Booden en M.J.M. de Haan, *Tweehonderd jaar Hoofdkapittel der Hoge Graden*. Den Haag 2003.

Dr A. van de Sande, *Vrijmetselarij in de Lage Landen*. Zutphen 1995.

Dr A. van de Sande en M.J.M. de Haan (Red.), *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer en Vrijmetselarij: vandaag en morgen*. z.p. 2006.

Bijzondere onderwerpen

J.G.A. ten Bokkel, *Gidsen en genieën, De Dageraad en het vrije denken in Nederland*. Dieren 2003.

G.W.B. Borrie, *Het leven als een te voltooien bouwwerk. Vijf portretten van vrijmetselaren*. Zutphen 2000.

A. Caransa, *Vrijmetselarij en Jodendom*. Hilversum 2001.

L. Croiset van Uchelen-Brouwer e.a., *Overzicht van Loges, die onder het Grootoosten der Nederlanden en zijn voorlopers gewerkt hebben of werken*. Den Haag 2003

M. Davies, *The masonic Muse. Songs, music and musicians associated with Dutch freemasonry: 1730-1806*, Utrecht 2005.

A.F.L. Faubel, *Een en ander, betreffende de geestelijke en organieke ontwikkeling der Orde*. (oorspronkelijk uit 1950) herdruk Den Haag 1997.

Studies over Prins Frederik in het speciale nummer van Thoth, tijdschrift voor vrijmetselaren. 48 (1997), blzz. 141-218

E.P. Kwaadgras, 'Het Licht aan de Maas' Thoth, tijdschrift voor vrijmetselaren. 53 (2002), blzz. 41-59.

Th. Stevens, *Vrijmetselarij en samenleving in Nederlands Indië en Indonesië*. Hilversum 1994.

